

УДК 347.672

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ ОСІБ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У ПЛАВАННІ НА МОРСЬКОМУ АБО РІЧНОМУ СУДНІ

Цибульська Ольга Юріївна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія»

Актуальність теми зумовлена тим, що сучасний стан українського законодавства дозволяє говорити про чималу кількість нормативно-правових актів, які спрямовані на регулювання спадкових відносин. Разом із тим, вони не можуть задовольнити абсолютно всі аспекти зазначених суспільних відносин, а тому низка питань в окресленій сфері залишається відкритою на теперішній час. Так, не є виключенням особливості складання й посвідчення заповітів осіб, що перебувають під час плавання на морському або річному судні, а також процедури відкриття й прийняття спадщини у випадках визнання таких осіб померлими.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового регулювання деяких питань, пов'язаних з процедурою складання й посвідчення заповітів (у тому числі й секретних заповітів) осіб, що перебувають під час плавання на морському або річному судні, а також з процедурою відкриття й прийняття спадщини у випадках визнання таких осіб померлими.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання: дослідити спеціальну літературу та проаналізувати норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], а також інші нормативно-правові акти, які присвячені регулюванню обумовлених питань.

Дослідженню окремих питань зазначеної теми присвячені праці таких вчених, як А. А. Демичева, Є. О. Рябоконт, Н. М. Баранника та ін. Втім, цілісного та комплексного наукового аналізу зазначеної проблематики проведено не було.

Враховуючи наведене вище, дане дослідження є своєчасним та має важливе значення.

Так, цивільним законодавством України передбачена можливість переходу існуючого права від одного суб'єкта до іншого шляхом передачі його в порядку спадкового правонаступництва. Підставами спадкування згідно з чинним ЦК України є закон або заповіт.

Відповідно до ч. 1 ст. 1220 ЦК України відкриття спадщини відбувається внаслідок смерті особи або визнання її померлою.

Смерть як біологічний процес в суспільстві набуває соціальний характер. Окрім цього, смерть – не тільки юридичний факт, але й правовий стан, що займає особливе місце серед інших правових станів, на відміну від яких, головною ознакою смерті є те, що в момент її настання існування суб'єкта права стає фікцією. Померлий суб'єкт права припиняє існування як елемент об'єктивної реальності, як біологічна сутність, однак залишається частиною правової реальності.

Те, що померлий суб'єкт залишається частиною правової реальності, підтверджується положеннями окремих цивільних та цивільно-процесуальних норм. Так, термін «померлий» не одноразово згадується у зв'язку з регулюванням законодавством підстав, порядку та правових наслідків визнання громадянина померлим (ст. 46-47 ЦК України; Р. 4, гл. 4 Цивільного процесуального кодексу України, далі – ЦПК України).

Для померлої людини смерть є правоприпиняючим юридичним фактом в усіх сферах, у тому числі у сфері цивільних правовідносин. Однак смерть може виступати і в якості правостворюючого юридичного факту, але вже для інших суб'єктів, що живуть в об'єктивній реальності. Прикладом можуть бути відносини, що пов'язані з отриманням спадщини [2, с. 32].

Однак, слід відрізнити встановлення факту смерті від визнання особи померлою, що базуються на презумпції, тобто обставинах, що дають підставу припускати смерть такої особи. На практиці це має вагоме значення, і відображається у встановленні заходів, направлених на забезпечення інтересів фізичної особи, визнаної померлою, якщо вона опиниться живою [3, с. 877].

Згідно з ч. 2 ст. 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель

від певного нещасного випадку, протягом 6 місяців. Такими обставинами можна вважати загибель судна разом з членами екіпажу внаслідок аварії чи стихійного лиха. Або зникнення кого-небудь зі складу екіпажу при не з'ясованих обставинах. Правила пошуку і рятування на морі встановлені Міжнародною конвенцією по пошуку і рятуванню на морі 1979 р., що вступила в дію 22 червня 1985 р. Україна приєдналася до Конвенції у листопаді 1992 р. [4].

Ч. 3-4 ст. 46 ЦК України містить положення, відповідно до якого визнання особи померлою провадиться судом в порядку, визначеному Р. 4, гл. 4 ЦПК України. Оголошення фізичної особи померлою за загальним правилом відбувається від дня набрання законної сили рішення суду. Однак, в розглянутій вище ситуації, безвісно відсутні члени екіпажу судна можуть бути оголошені померлими від дня їх вірогідної смерті. Виняток, передбачений ч. 3 ст. 46 може значно скоротити строки для отримання спадщини, що може завдати зайвий клопіт спадкоємцям померлої особи.

Ч. 2 ст. 1220 ЦК України передбачає, що моментом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Для прийняття спадщини ч. 1 ст. 1270 ЦК України встановлює строк 6 місяців, що починається з моменту відкриття спадщини. Відповідно до ч. 1 та 3 ст. 1272 ЦК України, якщо спадкоємець у період часу, який встановлено ст. 1270 чинного Кодексу, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Але за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини (в нашому випадку – рішення суду), суд може встановити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. Таким чином, наведена ситуація може спричинити чимало труднощів сім'ям померлих моряків для отримання ними спадщини.

Цивільним законодавством України фізичній особі надається також можливість ще за свого життя вирішити на власний розсуд долю майна, що йому належить, на випадок смерті.

Відповідно до закону, кожна людина може залишити за заповітом все своє майно або його частину одному або декільком фізичним особам, незалежно від наявності в неї з цими особами сімейних, родинних відносин, а також юридичним особам або іншим учасникам цивільних відносин [5, с. 87].

В ч. 3 ст. 1247 ЦК України передбачено посвідчення заповіту нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, зазначеними ст.-ст. 1251 – 1252 чинного Кодексу. Посвідчувати

заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, відповідно до ст. 1252 ЦК України та ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [6] мають право посадові і службові особи. В нашому випадку заповіт особи, що знаходиться під час плавання на морському, річному судні, що ходить під прапором України, може бути засвідчено капітаном цього судна.

Так, згідно зі ст. 71 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМ України) [7], капітан судна зобов'язаний засвідчити заповіт, складений будь-якою особою, що знаходиться на судні, взяти його на зберігання по одному примірнику засвідчених ним заповітів до передачі їх начальнику порту України або консулу України в іноземному порту для подальшої пересилки їх в державний нотаріальний архів або нотаріальну контору за постійним місцем проживання заповідача. Заповіт повинен бути складеним в письмовій формі та з зазначенням місця та часу його складання, власноруч підписаним заповідачем і засвідченим підписом капітана та судовою печаткою.

Капітан морського або річкового судна, що ходить під прапором України, вносить запис про посвідчення заповіту у судовий журнал. Реєстраційний номер, за яким заповіт внесено до судового журналу, і номер сторінки судового журналу проставляються у посвідчувальному написі на обох примірниках заповіту. У судовому журналі робиться відмітка про передачу заповіту начальнику порту України або консулу України в іноземному порту (п. 11 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419) [8].

Засвідчення капітаном заповіту прирівнюється до нотаріальних заповітів з усіма правовими наслідками, що випливають звідси. Ч. 2 ст. 1253 ЦК України висуває додаткові вимоги щодо посвідчення заповіту капітаном судна. Так, присутність не менше двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою. В ч. 3-4 ст. 1253 ЦК України встановлені вимоги до осіб, що можуть бути свідками. Ними можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю. Нотаріус або інша посадова, службова особа, що посвідчують заповіт, спадкоємці за заповітом, члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом, а також особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт, – не можуть бути свідками. Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому. У текст заповіту заносяться відомості про особи свідків (ч. 6 ст. 1253 ЦК України).

Оскільки відкриття спадщини відбувається внаслідок смерті особи, у випадку смерті на судні, відповідно до правил, встановлених ч. 2 ст. 71 КТМ України, капітан зобов'язаний скласти акт у присутності двох свідків, а, якщо на судні є лікар або фельдшер, також і в його присутності, а також зробити відповідні записи в судовому журналі. Акт про смерть складається не менше, ніж у чотирьох примірниках в довільній формі, однак у ньому обов'язково повинно вказуватись: прізвище, ім'я та по батькові померлого; стать; національність; дата смерті; вік; місце проживання померлого; причини смерті; назва судна; назва судоволодільця.

Капітан судна передає акт про смерть та опис майна консулу України, якщо судно прибуває в іноземний порт (ст. 34 Консульського статуту України регламентує, що після одержання відомостей про смерть на морському чи повітряному судні України якоїсь особи, консул відповідно до чинного законодавства України реєструє акт про смерть), або судоволодільцю, якщо судно прибуває в порт України, та приймає заходи до погребіння померлого. У винятках, коли судно тривалий час знаходиться у відкритому морі й тіло померлого не може бути збережено, капітан судна має право, згідно з морським звичаєм, віддати тіло морю. Про такі дії треба скласти додатковий акт та внести відповідний запис у судовий журнал.

Потім факт смерті повинен бути зареєстрований в державних органах. Після відповідного напису у книзі записів актів цивільного стану державний орган видає свідоцтво про смерть.

Взаємовідносини капітана з консулами України регламентуються Консульським статутом України (ст. 72 КТМ), затвердженого Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 [9], відповідно до положень якого – консули здійснюють нотаріальні дії.

Після вищезазначених дій спадкоємці приймають спадщину за загальними правилами спад-

кування за заповітом, встановленими цивільним законодавством України.

Дещо інша ситуація склалася з посвідченням капітаном секретних заповітів. Інститут секретного заповіту – принципово нова правова конструкція в сучасному цивільному праві. Виходячи із змісту норм ЦК України (ст.ст. 1249-1250), секретний заповіт у загальному можна визначити як посмертне розпорядження спадкодавця, яке визначає долю належного йому майна та містить вказівки немайнового змісту, зроблене в письмовій формі й підписане ним особисто, яке посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом. Головна мета створення інституту секретних заповітів у ЦК України полягає в тому, щоб максимально захистити таємницю заповіту. З метою досягнення цієї мети закон наділяє спадкодавця правом скласти заповіт без ознайомлення з ним будь-яких сторонніх осіб, у тому числі й нотаріуса [10, с. 152]. Водночас, як вбачається зі змісту ст. 1253 ЦК України при посвідченні заповіту капітаном судна наявність двох свідків є обов'язковою. Таким чином, виникає дещо парадоксальна ситуація щодо реалізації права особи, що перебуває під час плавання на морському або річному судні, скласти заповіт без ознайомлення з його змістом сторонніх осіб, включаючи і нотаріуса.

Наприкінці доцільним є зазначити, що проведений аналіз норм спадкового права, а також спеціальної літератури в зазначеній сфері переконує нас у тому, що деякі питання залишаються й досі недостатньо врегульованими, а, отже, громадянам буде нелегко розібратися в усіх тонкощах і вимогах, що висувуються законодавцем до правил спадкування, коли спадкодавцем виступає особа, що перебуває у плаванні на морському або річному судні. Дослідження обумовленої проблеми є безумовно актуальним і не вичерпується межами цієї статті, а отже, може бути предметом подальших наукових праць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
2. Демичев А. А. Смерть как особый факт в гражданском процессе / А. А. Демичев // Закон. — 2007. — № 11. — С. 31 — 33.
3. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учебн. / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — Х. : Одиссей, 2004. — 960 с.
4. Про приєднання до Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р. [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 17 листопада 1992 р. №2786-XII. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Баранник Н. М. Наследство. Наследники. Наследование / Н. М. Баранник. — Х. : Еспада, 2004. — 192 с.
6. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383
7. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 47, 48, 49, 50, 51, 52. — Ст. 349
8. Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про Консульський статут України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Рябоконт Е. О. Проблеми правового регулювання інституту секретних заповітів за новим Цивільним кодексом України / Е. О. Рябоконт // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. — 2004. — № 56-59. — С. 151 — 154.

АНОТАЦІЯ

Цибульська О.Ю. Щодо питання про спадкування за заповітом осіб, що перебувають у плаванні на морському або річному судні. – Стаття.

У статті проводиться дослідження особливостей правового регулювання деяких питань, пов'язаних з процедурою складання й посвідчення заповітів (у тому числі й секретних заповітів) осіб, що перебувають під час плавання на морському або річному судні, а також з процедурою відкриття й прийняття спадщини у випадках визнання таких осіб померлими.

Ключові слова: спадкування, спадщина, заповіт, спадкодавець, спадкоємець, відкриття спадщини, прийняття спадщини.

АННОТАЦИЯ

Цибульская О.Ю. К вопросу о наследовании по завещанию лиц, пребывающих в плавании на морском или речном судне. – Статья.

В статье проводится исследование особенностей правового регулирования некоторых вопросов, связанных с процедурой составления и удостоверения завещаний (в том числе и секретных завещаний) лиц, пребывающих в плавании на морском или речном судне, а также с процедурой открытия и принятия наследства в случаях признания таких лиц умершими.

Ключевые слова: наследование, наследство, завещание, наследодатель, наследник, открытие наследства, принятие наследства.

SUMMARY

Tsabulskaya O. Yu. To the question about an inheritance on the testament of persons being in swimming on a marine or river ship. – Article.

Research of features of the legal adjusting of some questions, related to procedure of drafting and certification of testaments (including secret testaments) of persons being in swimming on a marine or river ship, is conducted in the article, and also with procedure of opening and acceptance of inheritance in the cases of confession of such persons by the dead.

Keywords: inheritance, inheritance, testament, heir, opening of inheritance, acceptance of inheritance.